

DELIBERATIONES

A Gál Ferenc Főiskola tudományos folyóirata

A XX. századi népirtások Európában és
a keresztény–zsidó együttélés színterei ma
Konferenciakötet

VIII. évfolyam 2. szám – KÜLÖNKIADÁS 2015/2

DELIBERATIONES

A Gál Ferenc Főiskola tudományos folyóirata
VIII. évfolyam 2. szám 2015/2
különszám

Főszerkesztő
KOZMA GÁBOR

Szerkesztő Bizottság
HORVÁTH GÁBOR, JOLANTA KARBOWNICZEK, ANTON KONEČNY,
KOVÁCS JÓZSEF, SERFŐZŐ LEVENTE, ZAKAR PÉTER

Lapterv
Kiss Bea, Varga Péter

Címlap
Káin megöli Ábelt, genfi mester munkája (1440–1450)
J. Paul Getty Múzeum, Los Angeles

Tördelő
Veres Ildikó

GERHARDUS KIADÓ 2015
Felelős kiadó: Dr. Kozma Gábor rektor
A szerkesztőség címe: 6720 Szeged, Dóm tér 6.

Nyomda: A-SzínVonal 2000 Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Arday Zsolt

ISSN 1789-8919

TARTALOM

PROGRAM	5
DR. KOZMA GÁBOR MEGNYITÓ BESZÉD A XX. SZÁZADI NÉPIRTÁSOK EURÓPÁBAN ÉS A KERESZTÉNY-ZSIDÓ EGYÜTTÉLÉS SZÍNTEREI MA KONFERENCIÁN	7
DR. DEÁK IMRE MEGNYITÓ BESZÉD	12
DR. LATORCAI CSABA EMLÉKEZÉS A HOLOKAUSZTRA	15
DR. KOZMA GÁBOR KÖSZÖNTŐ BESZÉD A XX. SZÁZADI NÉPIRTÁSOK EURÓPÁBAN ÉS A KERESZTÉNY-ZSIDÓ EGYÜTTÉLÉS SZÍNTEREI MA NEMZETISÉGGŐZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA ZÁRÓ NAPJÁN	23
KONFLIKTUSOK A BALKÁNON A DÉLSZLÁV HÁBORÚ ÉS NÉPIRTÁS	25
CSC. DR. HABIL KARDOS GÁBOR A NÉPIRTÁS ÉS A NEMZETKÖZI JOG FEJLŐDÉSE	25
DR. ADMIR MULAOSMANOVIĆ ATROCITIES AGAINST MUSLIMS IN BOSNIA IN 20 TH CENTURY CASESTUDY VIŠEGRADTOWN IN EASTERN BOSNIA	30
PROF. DR. LÁBADI KÁROLY KONFLIKTUSOK A BALKÁNON A HORVÁTORSZÁGI MAGYAROKAT ÉRT ATROCITÁSOK A XX. SZÁZADBAN	36
DR. KOVÁCS ATTILA INTERNÁLÁSOK, KITELEPÍTÉSEK, DEPORTÁLÁSOK A MURAVIDÉKEN ÉS A RÁBA VIDÉKEN A XX. SZÁZADBAN	41
A PARRAJIMOS A XX. SZÁZADI HOLOKAUSZT ROMA ÁLDOZATAI	53
DR. BÁRSONY JÁNOS CIGÁNYOK VIHARBAN – BIHARBAN ELFELEDETT TÖMEGGYILKOSSÁGOK NYOMÁBAN	53

DARÓCZI ÁGNES ROMA HOLOKAUSZT – PHARRAJIMOS	68
MR. ROMANI ROSE THE NAZI GENOCIDE OF THE SINTI AND ROMA	72
HARTYÁNYI JAROSZLAVA „HOLOMODOR” UKRAJNÁBAN 1932–1933 AZ UKRÁN PARASZTSÁG SZÁNDÉKOS KIÉHEZTETÉSE	78
AZ ÖRMÉNY GENOCÍDIUM	88
DR. KRAJCSIR PIROSKA A XX. SZÁZAD ELSŐ NÉPIRTÁSA TÉNYEK, KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK	88
KALI KINGA A MAGYAR-ÖRMÉNY DIASZPÓRA ÉS A GENOCÍDIUM	99
A KÖZÉP-EURÓPAI NÉMETSÉG VÉRÁLDOZATA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN	106
DR. TÓTH ÁGNES A MÚLT BIRTOKBAVÉTELE. ÖNMAGUNK MEGISMERÉSE A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK KITELEPÍTÉSE	106
DR. BOGNÁR ZALÁN A KELET-KÖZÉP- ÉS A DÉLKELET-EURÓPAI NÉMETSÉG DEPORTÁLÁSA SZOVJETUNIÓBELI KÉNYSZERMUNKÁRA 1944/45, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA	114
A GÖRÖGÖKET ÉRT ATROCITÁSOK A XX. SZÁZADBAN	140
SZIDIROPULOSZ ARCHIMÉDESZ A GÖRÖG TRIANON AVAGY LEHET-E PÉLDAKÉP KEMAL	140
MAGYAR TRAGÉDIA 1944 – HOLOKAUSZT	156
ISPÁNOVITY MÁRIA A HOLOKAUSZT KUTATÁSÁNAK DILEMMÁI	156

A KELET-KÖZÉP- ÉS A DÉLKELET-EURÓPAI NÉMETSÉG DEPORTÁLÁSA SZOVJETUNIÓBELI KÉNYSZERMUNKÁRA 1944/45, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA

A totális háború jegyében lezajló második világháborúban a saját eszme- és társadalmi rendszerük kizárólagosságát hirdető, totális diktatúrák, mint a nemzeti szocialista Németország és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, már nemcsak az ellenséges haderővel szemben léptek fel fegyveresen, hanem a polgári lakosság ellen is tömeges megtorló intézkedéseket hajtottak végre. Sőt, a Szovjetunió még a saját társadalmi csoportjain, népein, etnikumain is végrehajtott tömeges megtorlásokat, deportálásokat (kulákok, Volga-menti németek, csecsenek, kalmükök, ingusok, krími tatárok stb.).¹

Ebből adódóan a második világháborúban – ellentétben a korábbi háborúkkal – több volt a polgári halálos áldozat, mint a harci cselekményekben elesett katonák száma. S az önmagát felszabadítónak aposztrofáló Szovjetunió által elfoglalt, úgymond „*felszabadított*” területeken százezrek és milliók számára nem a béke, a szabadság, hanem a szülőföldjükről való elűzetés és elhurcolás, a kényszermunka, a rabság, a megalázottság időszaka következett. A Szovjetunió a megszállásnak nemcsak az anyagi, de az emberi árát is megkövetelte már Lengyelország keleti részének az 1939-es lerohanásától kezdve.

Tömegesen hurcolták el az elfoglalt területekről a polgári lakosságot. Ugyanakkor a fogságba vetett polgári személyek egy részét hadifogolyként, míg másik részüket internáltként hurcolták el a szovjet fegyveres szervek. Az orosz levéltárakból előkerült dokumentumok is azt igazolják, hogy a civil foglyok megnevezése, hogy azok hadifoglyok, internáltak vagy csak egyszerűen letartóztatottak, az mindig a felsőbb szervek parancsaitól függött. Így például a 2. Ukrán Front parancsnoka, Malinovszkij marsall által Budapest ostroma során összeszedett civilek egy részét – 12 933 főt – hadifoglyokból átsorolták az internáltak nyilvántartásába.² A hadifoglyok és internáltak közti különbség értelmezésében fennálló zavart a hadifoglyokról

¹ Bővebben e témáról ld. Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. CEU Press, Budapest – New York, 2004.

² Varga Éva Mária: *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében*. Russica Pannonica, Budapest, 2009. 156.

szóló, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-jén jóváhagyott, 1798-800. T. (Titkos!) számú határozata is elősegítette, amely szerint: „*Hadifoglyoknak minősülnek: a) a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba, továbbá ezen országoknak a Szovjetunió területére internált polgári személyei.*”³ (kiemelés – B. Z.) És valóban, a foglyok hazaszállításánál már nem történt semmiféle elkülönítés a hadifoglyok és az internáltak között. Az őket hazaszállító szerelvények egységesen, mint hadifogoly-szállítmányok érkeztek haza, és a Vörös Hadsereg által megszállt országokban mintha a hivatalok számára is ez az utasítás lett volna érvényben, az internáltként elhurcolt polgári lakosokról is csak, mint hadifoglyokról tettek említést, s a szovjetek által uralt területeken az internáltak ügye csak a hadifogoly-kérdés keretében volt említhető.

A Szovjetunióban óriási volt a munkaerőhiány, hiszen a világ legnagyobb létszámú hadseregét tartotta fenn, amely 1945 közepén már 11,3 millió fős volt.⁴ Ugyanakkor a Szovjetunió a második világháború folyamán hatalmas, a legújabb kutatások szerint 27-30 millió fő volt az embervesztesége, és akkor még nem beszéltünk a holodomor idején halálra éhezett több mint 7 millió ukránról, valamint a halálra ítélték és a GULAG lágereiben elpusztítottak millióiról. Mindehhez járult a harcok alatt lerombolt európai országrész újjáépítése. A hiányzó munkaerőt immár az elfoglalt területek lakosságával kívánták pótolni. Az nem számított, hogy a hadifogoly vagy deportált gyakorlatilag rabszolga-munkaerő alapvetően nem hatékony. A sztálini diktatúrának ekkorra már nagy tapasztalata volt az ilyen típusú, azaz a kényszermunkaerő alkalmazásában, hiszen ekkorra már több millió szovjet állampolgár kényszerült megismerni a GULAG-láger poklát.

E munkaerőbeszerzéshez szolgált ideológiai alapul a kollektív bűnösség elve, amelyet a sztálini vezetés elsősorban a németekre és a német származásúakra, de – bár kisebb mértékben – a magyarokra vonatkozóan is alkalmazott.⁵

Már 1943 őszén készültek tervek a Szovjetunióban a német foglyok foglalkoztatására. Elsőként az egykori külügyi népbiztos Makszim Makszimovics Litvinov általkészített, *A Németországgal és más ellenséges európai országokkal való bánásmódról* című feljegyzésben esett erről szó, amelyet a szövetséges külügyminiszterek

³ Első magyar nyelvű közlése: Dupka György – Korszun, Alekszej: *A „malenkij robot” dokumentumokban*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1997. 39. A határozat teljes közlése: Varga Éva Mária (főszerk.): *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*. ROSSZPEN – MKTTK, Moszkva – Budapest, 2006. 55–59.

⁴ Gosztönyi Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917–1989*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993. 226.

⁵ Bognár Zsolt: *Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjet fogságba 1944/45-ben*. In: Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban*. Zrínyi, Budapest, 2005. 181–182.

októberi moszkvai, illetve a „három nagy” novemberi teheráni találkozására készített. Ennek alapján Sztálin már itt felvetette a szövetségeseknek, hogy nemcsak anyagi jóvátételre van szüksége, hanem munkaerőre is a Szovjetunió újjáépítéséhez. Churchill és Rooseveltt hallgatólagosan elfogadta a szovjet követelést. Majd az Ivan Majszkij külügyi népbiztos helyettes által vezetett jóvátételi bizottság 1944 júliusában elkészült jelentésében már konkrétan 5 millió német kényszer-munkás tízéves munkáját irányozta elő, amelynek termelési értékét 35-40 milliárd dollárra becsülték. Ez azonban az általuk kiszámolt teljes, 70-75 milliárdos jóvátételnek csak a felét tette volna ki, míg a másik felét ipari és mezőgazdasági termékekben kívánták kifizettetni Németországgal.⁶ Ugyanakkor a Romániával, Bulgáriával és Magyarországgal kötött fegyverszüneti egyezményekben nem vették bele a kényszer munkában való jóvátételt!

Az angolszász hatalmaknak hozzáállását a német származásúak Szovjetunióba deportálásához jól kifejezi a következő két idézet. A Washingtonból Moszkvába és Bukarestbe 1945. január 18-án küldött 441. sz. sürgönyből kiderül, hogy az Egyesült Államok a német származású polgári lakosok kényszer munkára hurcolását pusztán jogi problémának tekintik: *„Az Egyesült Államok Kormánya abban a formában, ahogyan a szovjetek eltervezték a németek Romániából történő deportálását, inkább kártérítésnek tekinti, mint biztonsági intézkedésnek. [...] Mivel a Romániával kötött fegyverszüneti egyezmény nem ír elő munkavégzés formájában törlesztendő kártérítést, az Egyesült Államok véleménye az, hogy a deportáltak a fegyverszüneti egyezmény keretében nem igazolhatók. Sőt, az a szovjet érv, hogy a deportáltak német állampolgárok, és a német hadsereg által okozott károkat hozzák helyre, arra a következtetésre ad okot, hogy akkor ez a német kártérítéshez tartozik.”*⁷

Winston Churchillnek, Nagy-Britannia miniszterelnökének 1945. január 19-én a brit külügyminisztériumhoz intézett jegyzetében már egyenesen helyesli, hogy a szovjetek ártatlan polgári lakosok tömegét hurcolják el több éves kényszer munkára: *„Figyelembe véve, mennyit szenvedett Oroszország a háború folyamán, a Románia által tervszerűen ellene végrehajtott támadásokat, azt a hatalmas hadsereget, amelyet Oroszország jelenleg a fronton tart, azokat a borzalmas körülményeket, amelyekbe Európa több országának a népei jutottak, nem értem, miért hibáznak az oroszok azzal, ha 100 vagy 150 ezret kérnek ezekből az emberekből, abból a célból, hogy a bányáikban dolgozzanak. Emellett arról se feledkezhetünk meg, hogy megígértük: Románia sorsát nagymértékben az oroszok kezébe adjuk. Én a történetek*

⁶ Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. CEU Press, Budapest – New York, 2004. 245–246.

⁷ Boros Ernő: *„Volt minekünk jó éltünk, van most nekünk jaj”. 1945–1949: a szatmári svábok deportálástörténete I–II*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. I. kötet, 47.

fényében nem hiszem azt, hogy az oroszok hibáznak, ha bármilyen származású román állampolgárokat visznek el a bányáikba dolgozni.”⁸

Sztálin, a Szövetséges Hatalmaknak a „német munkaerő” szovjetunióbeli jóvátételi közmunkára történő alkalmazásához való érdektelen, cinikus viszonyulásán felbátorodva hozta meg ez ügyben a végleges döntését.

Ennek központi, írásba fektetett alapja a szovjet Állami Védelmi Bizottság (ÁVB)⁹ 1944. december 16-i 7161. számú határozata volt, amelyet maga Sztálin látott el kézjeggyel. A határozat a következőképpen rendelkezett:

„1.) A Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes német – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket.

Le kell rögzíteni, hogy mozgósítás mind a német és a magyar állampolgárságú, mind pedig a román, jugoszláv, bolgár és csehszlovák állampolgárságú németekre vonatkozik.

2.) A mozgósítás irányítását a Szovjetunió Belügyi Népbiztossága (Berija elvtárs) végezze.

A Szovjetunió Belügyi Népbiztosságát kell megbízni a gyűjtőhelyek megszervezésével, az internáltak fogadásával, a szerelvények összeállításával és indításával, valamint útközben történő őrzésével.

Az internált németek gyűjtőhelyekre érkezésének üteme szerint kell a Szovjetunióba indítani a szerelvényeket.

3.) Kötelezendő Malinovszkij és Vinogradov elvtárs – Románia, Tolbuhin és Birjuzov elvtárs – Bulgária és Jugoszlávia vonatkozásában:

A) az adott ország kormányzati szervein keresztül hajtsák végre az első pontban említett németek mozgósítását és internálását;

B) a szovjet Belügyi Népbiztosság megbízottaival, Apollonov és Gorbatyuk elvtárral közösen biztosítsák, hogy az illetékes katonai és polgári hatóságok megtegyék a szükséges intézkedéseket az érintett németek gyűjtőhelyeken való megjelenése érdekében.

Utasítani kell Malinovszkij és Tolbuhin elvtársat Magyarország esetében, Petrov elvtársat Csehszlovákiában, hogy a városparancsnokokon keresztül e határozat első pontjának megfelelően kihirdessék a frontparancsnokság nevében a németek internálása érdekében szükséges rendelkezéseket, valamint a szovjet

⁸ Boros Ernő: „Volt minekünk jó éltünk, van most nekünk jaj”. 1945–1949: a szatmári svábok deportálástörténete I–II. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. I. kötet, 47–48.

⁹ GKO (vagy GOKO) = Goszudarsztvennij Komitet Oboronü. A háború alatt ez a bizottság gyakorolta a Népbiztosok Tanácsa helyett a legfőbb hatalmat. Elnöke természetesen Sztálin volt.

Belügyi Népbiztosság megbízottaival közösen biztosítsák a mobilizálandó németek gyűjtőhelyeken történő megjelenése érdekében szükséges intézkedések megtételét.

- 4.) *Engedélyezni kell az elszállítandó németek számára, hogy magukkal vihessenek meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra és élelmiszert, összesen 200 kg súlyig fejenként.*
- 5.) *Meg kell bízni Hruljov elvtársat, a Vörös Hadsereg hadtápfőnökét és Kovaljov elvtársat, hogy biztosítsák az internáltak szállításához a vasúti szerelvényeket és gépkocsikat, valamint étkeztetésüket útközben.*
- 6.) *Valamennyi németet a Donyeci-szénmedence szénbányászatának és a Dél vaskohászatának helyreállítási munkálataira kell irányítani.*
A munkahelyekre érkező németekből 1000 főből álló munkás zászlóaljkat alakítsanak ki.
A Honvédelmi Népbiztosság (Golikov elvtárs) biztosítson minden zászlóalj számára 12 tisztet a Vörös Hadseregben szolgálatra korlátozottan alkalmasok közül.
- 7.) *Az internáltak munkahelyükön történő fogadásának megszervezését, elhelyezésüket, ételmezésüket, valamint az érkező németek valamennyi egyéb létfeltételének biztosítását és a munkájuk megszervezését a Szénbányászati, valamint a Vaskohászati Népbiztosság végezze. [...]*
- 10.) *A németek begyűjtését és internálását 1944 decemberében és 1945 januárjában le kell bonyolítani és a munkaterületre való kiszállítást 1945. február 15-ig be kell fejezni.*

*Állami Védelmi Bizottság Elnöke,
J. Sztálin”¹⁰*

A határozat, vagyis Közép- és Délkelet-Európa Vörös Hadsereg által megszállt területéről a munkaképes német lakosság szovjetunióbeli kényszermunkára hurcolásának az előkészítésére Sztálin utasítására a belügyi népbiztos, Lavrentij Berija 1944. november 24-én adta ki a 001411. számú (Szigorúan titkos!) parancsát, amelyben elrendelte a 2., 3. és a 4. Ukrán Frontok által elfoglalt területeken élő „németek” számbavételét. A feladat végrehajtására három – az NKVD,¹¹ az NKGB¹² és a SZMERS¹³ operatív tisztjeiből álló – csoportot vezényeltek a három Ukrán

¹⁰ A határozat szövegét teljes terjedelmében magyarul közli: Vida István (szerk.): Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június. Dokumentumok. Budapest, 2005. 65–67.

¹¹ NKVD = Belügyi Népbiztosság

¹² NKGB = Állambiztonsági Népbiztosság

¹³ SZMERS (Szmerty Spoinam!) = Halál a kémekre! elnevezésű szovjet katonai hírszerző és kémelhárító szervezet.

Front által ellenőrzött területre. E különleges csoportok feladata volt, hogy a helyszínen szerzett információkkal állítsák össze, illetve pontosítsák azon települések listáját, ahol németek laknak és a 16–50 év közötti németeket életkor és nemek szerint írják össze. A szigorúan titkos megbízatás elvégzésére 10 napot kaptak. Az akció irányítását – az ügy titkosságára és fontosságára való tekintettel – Arkagyij Apollonov vezérezredesre, a belügyi népbiztoshelyettesére és Ivan Gorbatyjuk vezérőrnagyra, a front mögöttes területét biztosító NKVD Karhatalmi Főparancsnokságának a parancsnokára bízta. Gorbatyjuk tábornoknak már volt gyakorlata népcsoportok tömeges deportálásokban, hiszen egy évvel korábban ő volt a csecsenek, ingusok és karacsajok Szibériába és Közép-Ázsiába történő deportálásának az egyik irányítója. A felderítő munkában a SZMERS több mint 106 hírszerző csoportja működött közre. A két tábornok december 5-én számolt be az eredményről Berijának, aki 15-én tette le jelentését Sztálinnak és Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos, kormányfő-helyettesnek.

A jelentés szerint a kijelölt területen összesen 551 049, 16–50 éves korú német nemzetiségűt vettek számba, 240 436 fiút/férfit és 310 613 leányt/nőt. Országok szerinti megoszlás szerint a legtöbb németet Romániában vettek számba, 421 846 főt, majd Jugoszláviában 73 572 főt, Magyarországon 50 292 főt, Csehszlovákiában 4250 főt és Bulgáriában 1089 főt. A számba vettek túlnyomó többsége az adott ország állampolgára volt, de köztük volt 24 694 fő „*birodalmi német*”, vagyis német állampolgár is, akik közül Romániában 7890 fő volt 15, míg Jugoszláviában 16 804 fő 22 internálótáborban elhelyezve.¹⁴ Másnap 1944. december 16-án Sztálin kiadta több százezer, többségében ártatlan ember kényszermunkára történő elhurcolására a parancsot.

Az NKVD három tábornoka, a már említett Apollonov és Gorbatyjuk, valamint Mojszej Szlackjevics altábornagy, az NKVD karhatalmi csapatainak a helyettes parancsnoka 1944. december 21–22-én egyeztetéseket folytatott a 2. és a 3. Ukrán Front Katonai Tanácsaival.¹⁵ Valószínűleg ennek a hatására hozta meg a két Ukrán Front 1944. december 22-én az ÁVB december 16-i határozatának megfelelően, a hírhedt 0060. számú (Szigorúan titkos!) végrehajtási parancsát és már aznap megindult a „németek mobilizációja”.

Ehhez képest érdekes módon, a három tábornok csak december 26-án tette le Berija asztalára a deportálásokról részletes intézkedési tervét. E szerint internálásra kerülnek a németek közül az 1899 és 1927 között született férfiak és az 1914 és 1926 között született nők. A terv szerint Bukarestben létesítettek főhadiszállást és

¹⁴ Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. CEU Press, Budapest – New York, 2004. 249–250.

¹⁵ Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. CEU Press, Budapest – New York, 2004. 252.

a kijelölt, megszállt területet 10 operatív zónára osztották: 1. Temes megye, 2. Maros megye, 3. Olt és Bucses vidéke, 4. az Al-Duna vidéke, 5. Prut vidéke, 6. Szamos vidéke, 7. Pest-Pilis, Solt, Kiskun és Csongrád megyék, 8. Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Heves, Hajdú, Bihar, Szatmár megyék, 9. Belgrád, 10. Zombor. Tehát 6 jutott Romániára, 2-2 Magyarországra és Jugoszláviára. Mindegyik zónát kerületekre osztották, amelyekhez külön-külön végrehajtó, operatív csoportokat rendeltek. A végrehajtó csoportok központjában alakítottak ki a németek koncentrálására a gyűjtőtáborokat, ill. gyűjtőállomásokat, ahonnan már vasúti szerelvényeken szállították tovább őket a Szovjetunióba. Csehszlovákiában és Bulgáriában a német nemzetiségűek alacsony száma miatt nem hoztak létre zónákat, és itt a feladat végrehajtását a frontok hátszágát biztosító NKVD-s alakulatokra bízta.¹⁶

A szovjet tervezet meglepő hiányossága, hogy a 10 körzet, illetve zóna nem tartalmazza a Dél-Dunántúl svábok által sűrűn lakott régióját, ahonnan pedig igen sok embert hurcoltak el a 0060-as parancsra hivatkozva.

Az elhurcolásokat a frontok parancsnokságaihoz rendelt NKVD-s kisegítő osztagok végezték. Magyarországon érdekes módon egy román ezred is részt vett az akciókban. A deportálandók vasúti szállításához szerelvényenként 25-30 fős belügyis (NKVD-s) őrszemélyzetet rendeltek. A három tábornok a deportálások lebonyolítására ütemtervet is készített. Ennek alapján a 3. Ukrán Front által megszállt magyarországi és jugoszláviai területen a németek összeszedését 1944. december 28. és 1945. január 5. között tervezték. Míg a 2. Ukrán Front által elfoglalt (trianoni) magyarországi területen, vagyis a Dunától keletre lévő részekben 1945. január 1. és 10. között, Romániában – Erdélyt is beleértve – 1945. január 10. és február 1., Csehszlovákiában – Kárpátalját is beleértve – pedig 1944. december 27. és 1945. január 1. között kellett volna végrehajtani a munkaképes korú német lakosság fogásba vetését.¹⁷

A németek „mozgósítása” azonban nem az előre kialakított ütemben történt. Az elhurcolások hamarabb kezdődtek országosan és területi zónánként is, valamint tovább tartottak a tervezettnél, elhúzódtak. Azonban összességében – a korábbi kezdésnek köszönhetően – bár egy nap csúszással, de lényegében sikerült az ÁVB határozatában foglalt időpontig a szovjet fegyveres szerveknek a „mozgósítottak” szerelvényeit elindítani, illetve célba juttatni.

Az elhurcolásokat a térségben, a szovjetek által megszállt legnyugatibb területeken, a 3. Ukrán Front által elfoglalt magyarországi (dél-dunántúli) és jugoszláv (benne a délvidéki magyar) részekben kezdték, nyilván abból a megfontolásból,

¹⁶ Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. CEU Press, Budapest – New York, 2004. 253., 273.

¹⁷ Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. CEU Press, Budapest – New York, 2004. 253.

hogy később az ettől a területtől keletebbre lévő részekben, már messze a frontvonalak mögött a lakosság, ha hallana is híreket az elhurcolásokról, már semmi esélye sem legyen arra, hogy netán elmeneküljön a frontvonalakon át nyugatra az elhurcolások elől. De nemcsak, hogy a legnyugatibbi területeken kezdték a németek összeszedését, hanem az „akció” kezdetét 6 nappal előbbre is hozták, hogyha netán ki is szivárgott volna valami az „akcióból”, akkor se legyen esélye a lakosoknak a menekülésre. Így például a 3. Ukrán Front által elfoglalt területeken az elhurcolások 1944. december 28. helyett 22-től kezdődtek és január 5. helyett 15-éig tartottak.

Az elfoglalt csehszlovákiai – benne a kárpátaljai – területen a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa már december 21-én kiadta az ÁVB 7161. számú határozata alapján a 00520-as számú (Szigorúan titkos!) végrehajtási utasítását. Ebben új elemek is megjelentek, amelyek szerint mentesültek az internálás alól azok a nők, akiknek a gyerekeik nem töltötték be a 7. életévüket és nincs kire hagyni őket, valamint azok, akik bizonyítottan rokkantak, illetve súlyos betegek. Kárpátalján – a parancs szerint a Vörös Hadsereg által felszabadított Csehszlovákia területén – a németek regisztrálását és összegyűjtését 1944. december 23–26. között kellett végrehajtani, s a helyi népbizottságoknak kellett a listára felvett személyek száz százalékos megjelenéséért felelősséget viselniük.¹⁸

A 2. és 3. Ukrán Front által megszállt részokról ugyanakkor az 1944. december 22-i – a már említett – 0060. sz. parancs alapján kezdődött el a németek, illetve a német nevéük – sokszor magyarok, sőt magyar nevéük és esetenként német nevé, de zsidó származásúak – deportálása szovjetunióbeli kényszermunkára. E parancs alapján a lakosság számára készített felhívás szerint „az összes német származású munkaképes személyek” – férfiak 17–45, nők 18–30 éves kor között – kötelesek voltak jelentkezni „a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkára” a kijelölt helyen és időpontban. (Lsd.: 1. és 2. számú kép)

Már itt több probléma is felmerül. Először is a parancsban nem német állampolgárokról, nem német nemzetiségűekről és nem is német anyanyelvűekről van szó, hanem „német származásúakról”. Tehát nem az elkövetett bűnök és nem is a választott saját identitás, vagy anyanyelv volt az alapja a kényszermunkára hurcolásnak, hanem a származás. A Szovjetunió ugyanazt az elvet és részben ugyanazt a gyakorlatot folytatta a német származásúakkal szemben, a kollektív büntetés elvének, és a származási – korabeli meghatározással, „faji” – alapon kényszermunkatáborokba történő deportálásoknak az alkalmazásával, amit

¹⁸ Kacsur, Iván (főszerk.) – Korszun, Alekszej (bev.): *A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatai 1944–1945. Levéltári dokumentumok és anyagok.* (Eredeti cím: Zakarpatszki uhorci i nyimci. internuvannya ta deportacijni proceszi 1944–1945. Arhivni dokumenti i material) Ungvár (Ужгород), 2012. 68–70.

B E F E H L

DES ORTSKOMMANDANTEN DER STADT
(des Dorfes) _____

Nr. _____

Dezember 1944 Kämpfende Truppe

**BETREFFS: Mobilisierung arbeitsfähiger Personen
deutscher Abstammung zwecks Wie-
deraufbauarbeiten im rückwärtigen
Frontgebiet.**

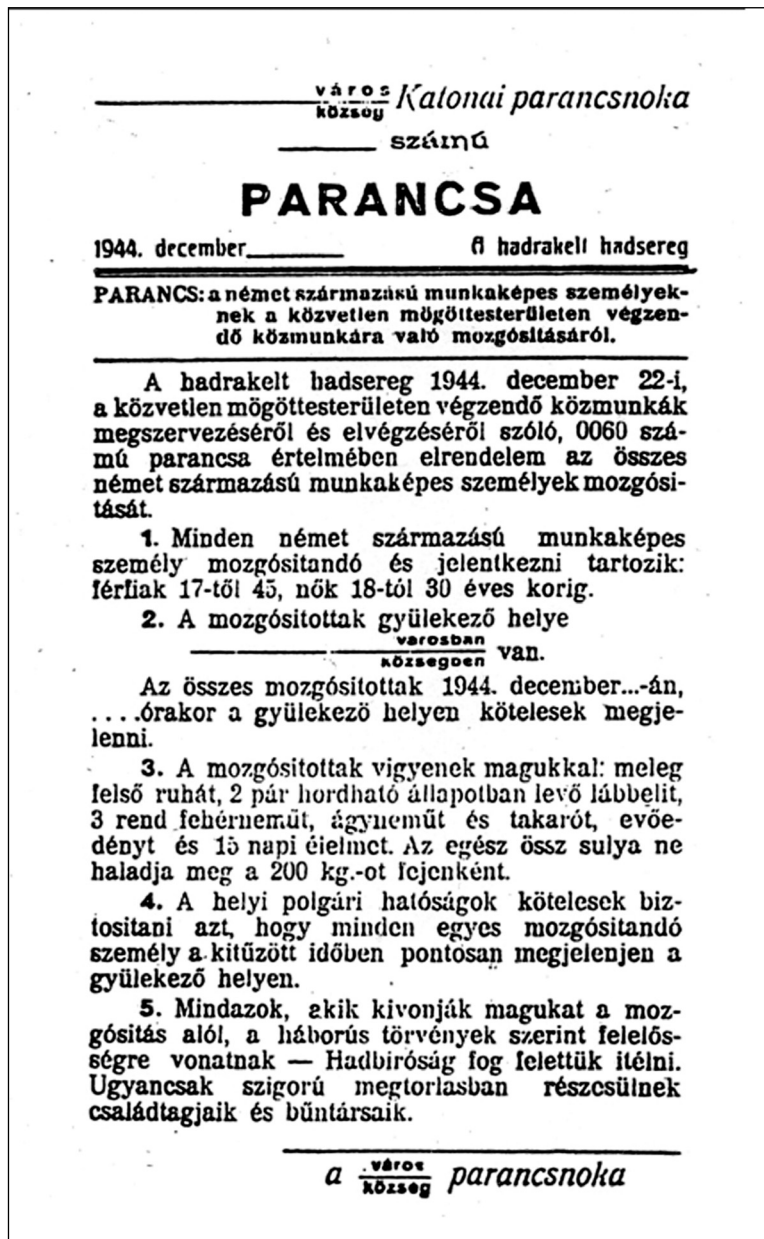
In Ausführung des Frontbefehls Nr. 0060 vom 22. Dezember 1944 erkläre ich die Mobilisierung aller arbeitsfähigen Personen deutscher Abstammung zur Organisation und Durchführung der Wiederaufbauarbeiten im rückwärtigen Frontgebiet.

1. Mobilisiert werden alle arbeitsfähigen Personen deutscher Abstammung: Männer im Alter von 17 bis 45 Jahre, Frauen von 18 bis 30 Jahre.
2. Der Sammelpunkt der Mobilisierten ist die Stadt (das Dorf) _____ Alle Mobilisierten haben sich am _____ Dezember 1944 um _____ Uhr auf dem Sammelpunkt einzufinden.
3. Die Mobilisierten haben mitzunehmen: warme Kleidung, je 2 Paar brauchbares Schuhwerk, je 3 Wäschegarnituren, Bettzeug, Essgeschirr und Nahrungsmittel für 15 Tage, insgesamt bis zu 200 Kg. pro Mann.
4. Die Ortsbehörden haben sicherzustellen, dass sich alle Mobilisierten hundertprozentig und rechtzeitig auf den Sammelpunkten einfinden.
5. Alle Personen, die sich der Mobilisierung zu entziehen versuchen, werden nach den Gesetzen der Kriegszeit zur Verantwortung gezogen, vor Kriegsgericht gestellt und gegen ihre Familien und Mithelfer werden Repressivmassnahmen angewendet werden.

gez. _____

ORTSKOMMANDANT

1. kép: A német származásúak elhurcolásáról szóló 0060-as parancs publikus, a falragaszokon megjelent, lakosságnak szóló német nyelvű változata (Forrás: Zielbauer György: A magyarországi németség nehéz évtizede. Szombathely, 1990. 34.)

2. kép: A német származásúak elhurcolásáról szóló 0060-as parancs publikus, a falragaszokon megjelent, lakosságnak szóló magyar nyelvű változata (Forrás: Zielbauer György: A magyarországi németiség nehéz évtizede. Szombathely, 1990. 33.)

a nemzeti szocialista Németország alkalmazott a zsidósággal szemben, amit a demokratikus világ, sőt maga a Szovjetunió is – legalábbis hangzatos szavakkal – joggal elítélt. A „faji” alapú megkülönböztetés kritériumait nem határozták meg központilag, így az összegyűjtést végrehajtó parancsnokok tág teret kaptak a német származás meghatározására, vagyis arra, hogy kiket vegyenek fel az elhurcolandók listájára, s ezzel súlyosan vissza is éltek.

Másodszor, mint ahogy a hadifogolyként elhurcolt civileknél is tapasztalható, már a központi parancsban is tudatos megtévesztés, hazugság van, hiszen nem a frontvonal közvetlen mögöttes területére, hanem a szovjetunióbeli kényszermunkára gyűjtötték őket.

Ugyanakkor az ÁVB központi parancsa alapján a 0060-as végrehajtási parancsba már az is belekerült – ellentétben a 0036-os, a kárpátaljai magyar és német 18–50 éves férfi lakosság elhurcolásáról szóló parancssal¹⁹ –, hogy: „*A mozgósítottak vigyenek magukkal: meleg felső ruhát, 2 pár hordható állapotban levő lábbelit, 3 rend fehérneműt, ágyneműt és takarót, evőedényt és 15 napi ételmezt. Az egész súlya ne haladja meg a 200 kg-ot fejenként.*” Ebből adódóan az elhurcolt polgári lakosok közül azoknak, akiket német nemzetiségüként hurcoltak el, általában jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, mint azoknak, akiket a 0036-os parancs alapján, vagy hadifogolylétszám kiegészítésként, igazoltatás hazug ürügyével hurcoltak el, mivel utóbbiakat teljesen felkészületlenül érte az elszállítás.²⁰ Őket sokszor kiskabátban, félcipőben és élelem, valamint evőalkalmatosságok nélkül hurcolták el és gyalogmenetük és a gyűjtőtábori elhelyezésük is hosszabb és siralmasabb volt. A Bereg vármegyei Lónya község lakói kérvényükben így írták le szeretteik útját: „*A ruha rongyokban csüng testükön, a lábbeli teljesen leszakadt róluk, és sokan, igen sokan e fagyos télben mezítláb vagy rongyokba csavart lábakkal vánszorognak és dolgoznak. Testileg-lelkileg el vannak csigázva és nap-nap mellett várják szabadulásukat életre vagy halálra.*”²¹ Valószínűsíthető, hogy a kárpátaljai civilek körében tapasztalt magas halálozási arány miatt került bele a határozatba ez a rész, hiszen a németek elsősorban nem etnikai problémát jelentettek a szovjeteknek, hanem munkaerőt. Tehát élve és minél jobb kondícióban kellett elérniük a szovjetunióbeli munkatáboraikat. Igaz az internálótáborok körülményei valamivel rosszabbak voltak a hadifogolytáborokénál és ezekbe nőket és leányokat is tömegesen vittek.

A parancs 4. pontja rendelkezett arról, hogy „*a helyi polgári hatóságok kötelesek biztosítani azt, hogy minden egyes mozgósítandó személy a kitűzött időben pontosan*

¹⁹ A kárpátaljai magyar és német férfi lakosság elhurcolásáról bővebben ld. Bognár Zalán: *A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba*. Orpheus Noster, 2012/2

²⁰ A hadifogoly-létszámkiegészítésként elhurcoltakról bővebben ld. Bognár Zalán: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945*. Kairosz, Budapest, 2012

²¹ MNL-OL XIX-J-1-Q KÜM HDF. O. 25.145/pol.–1945.

megjelenjen a gyülekezőhelyen.” Tehát a parancs értelmében a „közmunkára” rendelték listáját a településekre kivonult NKVD-s osztagok parancsnokainak utasítására, többnyire a helyi közigazgatás embereinek kellett összeállítaniuk. Ugyanakkor a listák készítésének szempontjai – mivel a központi utasítás is tág teret adott e tekintetben – nem voltak egységesek, hanem a helyi parancsnoktól, illetve az adott területre vonatkozó tervszámok és a „mozgósítottak” számának az egymáshoz való viszonyától függtek. Ha a tervszámokhoz képest többen jelentek meg, akkor nagyobb lehetőséget adtak a szovjetek a mentesítésekre, ha viszont kevesebben, akkor még a parancs szerinti korhatárokat is kibővítették. A települések magyar vezetői megpróbálták minél több embert mentesíteni, de a végső döntés természetesen az NKVD-s parancsnokok kezében volt. Ezért többször is előfordult, hogy egy-egy sikeres mentesítési akció után, másodszor, sőt volt, ahol harmadszor is összeszedtek embereket a „mozgósítási” parancs ürügyén, hogy a központilag tervezett létszámot produkálni tudják.²²

A német nemzetiség ürügyén való elhurcolásoknál többször előfordult, hogy színmagyar településekről – például a Felső-Tisza vidékéről, vagy Zemplén megyéből – azzal az indokkal hurcoltak el civil magyar lakosokat, hogy német nemzetiségűek. Ezekre a településeken, mivel nem volt német származású lakosság – ugyanakkor a végrehajtóknak a parancsban megszabott kvótát, vagyis az előre meghatározott létszámú „németet” produkálniuk kellett – ezért magyarokat vittek el „németekként”. Ennek az egyik legkülönösebb módjára a Bodrogi Ónodon került sor. Itt összeírták a község jegyzőjével a lakosságot és azokat, akiknek a vezeték neve *r* betűre végződött, mint például Pásztor, Molnár, Bodnár, Csiger, azokat vitték el német származásúként, mondván, hogy Hitler neve is *r-re* végződik.²³

Az ilyen és az ezekhez hasonló eseményekre panaszkodik Révai József, a kommunista párt egyik vezetője is az akkor még Moszkvában lévő Rákosinak írott levelében: „A munkabíró német lakosság elszállítására vonatkozó akció, sajnos nem járt azzal a hatással, amivel kellett volna járnia. [...] Az történt ugyanis, hogy a parancsnokságok a legtöbb helyen úgy hajtották végre a dolgot, hogy a családnevekből indultak ki és fix kontingensekből. Ha nem volt elég német, vettek magyarokat. Vettek olyanokat, akik egy szót sem tudnak németül, bebizonyítottan antifasiszták, ültek, internálva voltak, mindegy: vitték őket. Előfordult, hogy kommunista párttitkárokat, vezetőségi tagokat, sőt nemzetgyűlési képviselőket vettek,

²² A mentesítési kísérletekről bővebben ld. Bognár Zalán (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”. *Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955.* Magyarországi Németek Pécs – Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009. 44–46., 50., 88–98.

²³ Stark Tamás: *Magyarok szovjet kényszermunkatáborokban.* Kortárs, 2002/2–3. 73.; Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogollyszolgálat (szerk.): *Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről.* Bad Wörishofen, 1950. 22.

azért mert német nevűek, sőt vittek tiszta magyar nevűeket is. Szóval, kissé sok volt az ilyen akcióknál természetesen elkerülhetetlen helyi túlkapás.”²⁴

A listákon szereplők összegyűjtését Magyarországon legtöbbször az éppen csak megalakult, s a szovjetek bizalmát élvező egykori partizánokból, szláv nemzeti-ségűekből és más többnyire baloldaliakból álló rendfenntartók, ún. policok vagy policájok végezték többnyire az NKVD-vel együtt. Így például a miskolci német származásúak elhurcolásánál a Magyarországi Kommunista Antináci Komitéjából (MOKAN Komité) létrehozott helyi rendőrség működött közre.²⁵ Azonban ezek hiánya esetén maguk az NKVD-s alakulatok végezték a „mobilizációt”, ahogyan tették ezt Csehszlovákiában és Bulgáriában is. Romániában általában a csendőrség segítségével gyűjtötték össze a kényszermunkára szántakat. Ugyanakkor a Magyarországhoz 1940-ben visszacsatolt területeken, elsősorban Szatmár megyében a svábokat 1945. január elején a román „gárdisták”, illetve az úgynevezett karszalagos fegyveres policok szedték össze és kísérték a Nagykárolyban (Carei), Szatmárnémetiben (Satu Mare) és Szaniszlón (Sanislău) kialakított gyűjtőtáborokba.²⁶ Jugoszláviában az elhurcolásokat Tito partizánjai végezték el.²⁷

Az utolsó 5. pontban pedig megfenyegették az érintett korosztályú német származásúakat és családtagjaikat arra az esetre, ha nem tennének eleget a felhívásnak: „Hadbíróság fog felettük ítélni. Ugyancsak szigorú megtorlásban részesülnek családtagjaik, büntársaik.” Ezt a falvakban kisbírók már több helyen úgy hirdették ki, hogy aki nem jelenik meg, azt, vagy annak családtagjait agyonlövik, vagy helyette a családtagjait viszik el. Így sokan bár már hallomásból tudták, hogy nem a frontvonalak mögé viszik őket dolgozni 15 napra, hanem a Szovjetunióba, de féltették szüleiket, szeretteiket, ezért megjelentek, illetve nem szöktek el és vállalták a megpróbáltatásokat.

A német származásúak elhurcolásának az első hulláma – az eredeti tervben benne sem lévő területen – a 3. Ukrán Front által elfoglalt Dél-Dunántúlon, Baranya megyében kezdődött el 1944. december 22-én. Még alig száradt meg a tinta a 0060-as parancson, amikor a Baranya megyei Babarcon már kezdték összeszedni az embereket.²⁸

²⁴ Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Századvég, Budapest, 1994. 35.

²⁵ Zsíros Sándor: *A front alatt.* Örökségünk Felsőzsolca Alapítvány – Domínium Bt., Felsőzsolca, 2004. 195.

²⁶ Az e területről történt elhurcolásokról és az elhurcoltak sorsáról bővebben lásd Boros Ernő: *„Volt minékünk jó éltünk, van most nekünk jaj”. 1945–1949: a szatmári svábok deportálástörténete I–II.* (Szemtanú könyvek) Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

²⁷ Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR.* CEU Press, Budapest – New York, 2004. 252–254.

²⁸ MNL-OL XIX-J-1-Q KÜM HDF. O. 26.195/pol.–1945., 26.740/pol.–1945.

Az „akció” sok helyen a karácsonyi ünnepek idejére esett, ami valószínűleg nem véletlen. Feltételezhető, hogy azért tették erre az időpontra, hogy minél több embert tudjanak elvinni, hiszen a tradicionálisan családi ünnepet az emberek együtt, otthonukban összegyűlve ünneplik.²⁹

A várandós anyákat és azokat a nőket, akiknek 1 évesnél kisebb gyermekük volt, azokat általában hazaengedték, de ha az előre megszabott létszám nem volt meg, akkor őket is elvitték,

Az elhurcolások módja sokféle volt, s a parancsban megadott korhatárookra sem voltak tekintettel. A romániai Szaniszlón (Sanislău) „1945. január elején az ott székelő orosz parancsnokság az elemi iskola épületében gyűlést hívott össze kötelezően 18–36 éves korig, majd szuronyos katonaság vette őket körbe.” Mintegy 400 embert fogtak le azzal, hogy „Le vannak tartóztatva!”, de indokot nem mondtak, azonban közölték, hogy meleg ruhát és élelmet hozassanak maguknak.³⁰

A Szabolcs megyei Kenézlőn 1945. január 27-én azt hirdették ki, hogy a főispán programbeszédet mond, s azon mindenki köteles megjelenni. Majd az orosz katonaság az összegyűlt embereket körülvette és 160 főt, 16-17 éves fiúkat, lányokat, 55 éves asszonyokat, 6-7 gyermekes családapákat hurcoltak el állítólagos 3 heti munkára, a szerencsi gyűjtőtábor közbeiktatásával.³¹

A szintén Szabolcs megyei dadai alsó járás főszolgabírója 1945. január 24-i jelentésében a következőket írta: „január hó 23-án megjelent Tiszatardos községben az orosz titkosszolgálat egy hadnagya, 10-12 főnyi legénységgel, behívatta magához a tiszatardosi, tiszaladányi, csobaji és báji községi bírákat, akiknek elrendelte, hogy 24-én hajnali 2 óráig állítsák össze a **16–65 éves** [kiemelés – B. Z.] egyének névjegyzékét és azt hozzá terjesszék fel.

Január 24-én hajnali 4 órakor orosz katonák jelentek meg Csobaj, Báj, Tiszatardos és Tiszaladány községekben a községházán, a lakosságot összehívták a községháza elé, azzal, hogy **aki nem jelenik meg azt agyon fogják löni.** [kiemelés – B. Z.] A megjelent lakosság előtt felolvasták a névjegyzéket, amelyben férfiak és nők képviselve voltak foglalkozásra és politikai pártállásra való tekintet nélkül. [...] Így módon összeszedtek [...] összesen tehát 240 magyar nemzetiségű egyént. [...]

Az ügyben felkerestem úgy a tiszalöki szovjet járási katonai parancsnokot, valamint az összeszedést elrendelő és végző tiszatardosi orosz parancsnokot, akiktől semmit sem tudtam meg, teljesen elzárkóztak a magyarázattól és megtagadtak minden felvilágosítást. [...]

²⁹ Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. CEU Press, Budapest – New York, 2004. 253–254.

³⁰ MNL-OL XIX-J-1-Q KÜM HDF. O. 25.350/pol.–1945.

³¹ MNL-OL XIX-J-1-Q KÜM HDF. O. 27.277/pol.–1945.

Szabolcs és Ung k.e.e. vármegyék főispánjától.

12/1945.e.ln.

Tárgy: Szabolcs vármegye egyes községeiben a lakosság összeírása és összegyűjtése.

Szigoruan bizalmas!

Belügyminiszter Úrnak,

B a b r e c s e n.

A dadai alsó járás főszolgabirája mai napon vett jelentésében azt közölte velem, hogy a Dadai alsó járás tiszántúli községeiben megjelent egy szovjet hadnagy körülbelül 6 fő lovonységgel és Tiszatartós községben magához rendelve a taktaközi községek bíráit, elrendelte a 16-65 éves korig a férfiak és nők összeírását.

A járás főszolgabirája január 22-én átment Tiszatardosra, ahol felkereste az említett parancsmegot. Ez bizalmasan közölte vele, hogy a titkos szolgálat megbízottja, hatáskörre az egész vármegye területére kiterjed és közölte azt is, hogy jövetele céljáról és az általa tapasztaltokról a főszolgabíróval másnap tájékoztatni fogja. Ez a tájékoztatás elmaradt.

Ezzel szemben a tegnapi napon a Rákóczi község Jegyzője személyesen jelentést tett arról, hogy a községben ugyancsak megjelent orosz katonai parancsmeg alakul t 830-anból részben férfiakat, részben nőket írt és gyűjtött össze. Ugyancsak a tegnapi nap folyamán Timár községtől oly értelmű jelentést kaptam, hogy ott 120 egyént ugyancsak nőket és férfiakat vegyesen szedtek össze. Végül a ma reggeli órákban Kovács Barna a Nemzeti Karaszpárt szervezője, aki a Taktaközön tartozkodott, felkeresett és bejelentette, hogy Tiszaladány, Rájk, Tardos és Csobaj községekből ugyancsak körülbelül 100-100 egyént írtak és gyűjtöttek össze 15-45 éves korig, köztük kisgyermekes és előtűt állapokban lévő anyákat is.

Dr. Kröss János főispán kormánybiztos, aki ezeknek az ügyeknek intézésével bízott meg, jelenleg hivatalos uton Ungváron, illetve Szolyván tartozkodók és ezért ebben az ügyben eljárni nem tud.

Ily tényállás folytán kötelességemnek érzem, hogy a tapasztaltakat sürgősen bejelentsem és Szabolcs vármegye lakossága érdekében Belügyminiszter Úr lehető saronkívüli és hathatós támogatását kérjem.

Végül bejelentem azt is hogy ez az akció nem áll és nem állhat összefüggésben a német eredetű lakosság összegyűjtésével, mert bár az említett községek közül Rakanazon igen sok németnév van a lakosság között akik azonban századok előtt települvén be, ma már németül nem is tudnak és ezért magyar fajuknak tekintendők, a többi

3. kép: Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék főispánjának 1945. január 25-i jelentése a német származás alapján történő elhurcolásokról, 1. oldal.
(Forrás: MNL-OL XIX-J-1-Q KÜM HDF. O. 24.450/pol.-1945.)

községekben azonban a német családi név már igen ritka, az összegyűjtöttek is majdnem mind magyar nevéek és így a magyar fajhoz tartozásuk még csak kétségbe sem vonható.

Nyiregyháza, 1945 január 25.

A főispán megbízásából
vm.h.főjegyző.

D.T.S.F./km.

KÖZSÉGHIVATAL	
1945. március 13.	
25450	Községi:
Utószám:	

Szalócsony

*Adai utas
H. f. l.
nyiregyházi
magyarországi
németországi*

4. kép: Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék főispánjának 1945. január 25-i jelentése a német származás alapján történő elhurcolásokról, 2. oldal.
(Forrás: MNL-OL XIX-J-1-Q KÜM HDF. O. 24.450/pol.-1945.)

*A Közvélemény szerint politikai háttere van az összeszedésnek és a fasiszta érzelműekre vonatkozik, azonban ezzel ellentmond, hogy azok között **viisszatért zsidó munkaszolgálatos is van**, [kiemelés – B. Z.] valamint leányok és olyan férfiak, akik szélsőséges mozgalmakban soha részt nem vettek.”³²*

Elek járás főszolgabírója jelentésében kiválóan leírja az elhurcolások folyamatát, a német származás értelmezését, valamint azt, hogy a magyar kormánynak még a mentesítésekről időközben létrejött megállapodása ellenére sem volt semmilyen beleszólása a deportálandók kiválasztásába, hiszen a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon a hatalom teljes mértékben a szovjetek kezében volt. „1944. december 26-án, a községben mintegy 200 főt számláló ún. orosz GPU [valójában NKVD – B. Z.] osztag jelent meg és szállásolta el magát. Ugyanez nap este az osztag parancsnoka egy orosz őrnagy kért magához és elrendelte általam a járás lakosságának népszámlálásszerű összeírását. Az egyes rovatok a következők voltak: név, születési év és nemzetiség. [...] 1945. évi január 1-én 22 órakor az osztag parancsnoka magához hívatott és közölte velem, hogy a község német nemzetiségű, illetve német nevű lakosságát munkára kívánják mozgósítani. [...] A parancsnokló őrnagy 1945. január 2-án reggel 7 órakor tétette közhírré utasítását, mely szerint minden német nevű tekintet nélkül arra, hogy bírja-e a német nyelvet vagy sem, tekintet nélkül előéletére, a rendelkezés alá esik. Ugyancsak bele esnek azok a magyar nevű egyének, akiknek egy nagy-szüllőjük német nevű, illetve német származású. Az őrnagy egyébként szó szerint még a következő kijelentést tette: Ha csak egy csepp német vér folyik az ereiben, német! Az őrnagy engedélyével egy bizottság alakult a kommunista párt, kisgazdapárt vezetőiből és kipróbált magyar emberekből, hogy a lakosság egy töredékét felmenthessük. A bizottság 250 személyt hozott javaslatba. Ezt a javaslatot az orosz őrnagy nem fogadta el. Futárt küldtünk Orosházára, az ottani kommunista párt vezetőihez, segítségükkel községünkbe érkezett a kormány kiküldöttje dr. Ormos Péter belügyminiszteri titkár. Vezetésével egy másik bizottság 228 egyén felmentésére hozott javaslatot. Ez a mentési akció is eredménytelen maradt, sőt az orosz őrnagy elrendelte az 1899-es férfi évfolyam, valamint a kommunista párt tagjainak és hozzátartozóinak a gyűjtőhelyekre való beszállítását. [...] 1945. január 11-én az összegyűjtés befejeződött, az emberek az időközben Gyuláról és egyéb helységekből érkezettekkel együtt még vagonírozva lettek. Róluk az orosz hatóságok orosz nyelvű kimutatást készítettek három példányban, melynek végösszege 1903 fő volt. A névjegyzéket aláírással és Elek község hivatalos bélyegzőjével hitelesítenem, illetőleg igazolnom kellett. Ezt követően a szállítmány 1945. január 11-én 13 órakor Elek község vasútállomását elhagyta, míg az orosz katonai erők másnap, 1945. január 12-én reggel távoztak a községből.”³³

³² MNL-OL XIX-J-1-Q KÜM HDF. O. 25.452/pol.–1945.

³³ Csongrád Megyei Levéltár, Csanád-Arad-Torontál k.e.e. (közigazgatásilag egyelőre egyesített) vármegye Főispáni iratok. 26/1945. A dokumentumot idézi: Zielbauer György: *Magyar polgári lakosokdeportálása és hadifogsága (1945–1948)*. Különlenyomat a Történelmi Szemle 1989/3–4. számából. 272–273.

S, hogy ekkoriban a szovjetek számára mennyire nem számított a trianoni határ, jól jelzi, hogy a határ magyarországi oldaláról is, mint például Mérc és Vállaj községekből is a határ túloldalán lévő, nagykarolyi táborba vitték a „németeket”. Sőt, még a Szaniszlótól 120 km-re levő, Zemplén megyei Hercegkútról elhurcoltakat sem a közeli szerencsi, hanem a romániai szaniszlói táborba vitték.³⁴ Ehhez hasonlóan a Csehszlovákiához csatolt, Rimaszombattól (Rimavska Sobota) északkeletre 11 km-re lévő Vámosbalogról (Vel'ký Blh) is Miskolcra hurcolták a deportálandókat 15 napi munka ürügyén.³⁵ A magyarországi Észak-Bácskából – mint például Garáról, Bácsalmásról, Bácsbokodról, Katymárról – pedig az elhurcoltakat három helyen gyűjtötték össze és vagonírozták be: Baján, Kiskunhalason és a Jugoszláviához csatolt Szabadkán, attól függően, hogy mikor történt a „mozgósítás”. Bácsalmásról háromszor is összegyűjtötték az embereket jóvátételi közmunkára, először Bajára, másodsor Kiskunhalasra, míg a harmadik hullámban elhurcoltakat Szabadkára vitték bevagonírozni.³⁶

Egyes települések a munkaképes polgári lakosság elhurcolása következtében a teljes ellehetetlenülés sorsára jutottak, mint például Szendehely, ahonnan 1945. január 5-én és 6-án 120 polgári személyt vittek el németként. A község elöljáróságának a külügyminiszterhez írott kérvényében a következők olvashatók: „Községünk 1113 főnyi lakossága már az orosz megszállásig 616-ra csökkent. Ezekből is elvitték a munkaképes férfiakat és nőket, (a férfiakat 45, a nőket 35 éves korig). Most 496-an vagyunk, szinte kizárólag öregek és gyermekek. Öregek, akik az elhurcoltakban támaszokat, gyermekek, akik szüleiket siratják.”³⁷

Az internáltként elhurcoltak a gyűjtőtáborokban egy-két hetet töltöttek el, s már szállították is tovább őket vagononként általában 40 fővel. A szovjet szabványú széles nyomtávú vagonokba Romániában, többnyire Jassiban szállították át őket. Ezekbe a nagyobb, szovjet vagonokba már 90 főt zsúfoltak be. A németként deportáltak legnagyobb részét a dél-ukrajnai térségbe, főként a Donyec-medence (**Donyeckij-basszejn**), vagyis közkeletű nevén, Donbasz szénbányáiba vitték, de közülük sokan jutottak az Ural vagy a Kaukázus lágereibe is.

A tömegesen elhurcolt polgári személyeket, akár hadifogolyként, akár internáltként kerültek fogságba, mindkét esetben az úgynevezett GUPVI (Glávnoje Upravljénije po gyelam Vojennoplennih i Internyirovannih) lágerekbe kerültek, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság felügyelete alatt működő lágerekbe. Ezek a lágerek is végső fokon az NKVD, vagyis a Belügyi Népbiztosság

³⁴ MNL-OL XIX-J-1-Q KÜM HDF. O. 25.824/pol.–1945.

³⁵ MNL-OL XIX-J-1-Q KÜM HDF. O. 25.406/pol.–1945.

³⁶ Merkovicsné Hartai Gabriella: *Bácsalmásiak „malenkij roboton” – jóvátételi közmunkán a Szovjetunióban.* (A kézirat a szerző birtokában.)

³⁷ MNL-OL XIX-J-1-Q KÜM HDF. O. 25.911/pol.–1945.

alá tartoztak akárcsak a GULAG lágererek, mégis jelentős különbség volt e két lágerrendszer között. A legfontosabb különbség a lágerlakók odakerülése között volt. A GUPVI lágererek lakóit tömegesen hurcolták el, lényegtelennek tartva azok személyes kilétét, s szinte csak egy dolgot szemelőt tartva, hogy a tervezett létszám meglegyen, illetve az adott társadalmi csoportot úgymond „*izolálják*”, azaz lágererekbe zárják. A GULAG lágererek lakóit viszont egyenként, személyre szóló, többnyire koholt vádakra alapozott ítéletek alapján hurcolták el szigorú őrizet alatt a szovjetunióbeli büntetőlágererekbe. További lényeges különbségek voltak a lágerlakók ellátása és a lágerereknek a Szovjetunió belüli elhelyezkedése között. Míg a GUPVI lágererek túlnyomó többsége a birodalom európai részén helyezkedett el, addig a GULAG lágererek dominánsan az Urálon túli, vagyis az ázsiai területen voltak találhatóak.

Érdekes és talán nem véletlen módon a 0060-as parancsot éppen arra a napra datálták, amikor létrejött Magyarországon, Moszkvából irányítottan³⁸ az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Lehet, hogy ezzel a dátumozással akarták az elhurcolások felelősségét részben vagy egészen áthárítani az ideiglenes magyar kormányra, hiszen ahogy az ÁVB december 16-i határozatában is benne volt a 3/A pontban, hogy szovjet hatóságok „*az adott ország kormányzati szervein keresztül hajtsák végre az első pontban említett németek mozgósítását és internálását.*”

Ugyanakkor a szovjet szervek deportálási tervükről – Romániával ellentétben – nemcsak az éppen hogy létre jött és végrehajtó hatalommal is csak alig, a szovjetek által engedélyezett határig rendelkező Ideiglenes Nemzeti Kormányuknak nem szóltak, de még a szovjet érdekeket a magyar érdekek elé helyező, Moszkvából hazatért kommunista vezetőknek sem. Így ír erről Révai József 1945. január 7-i – részben már idézett – levelében a még Moszkvában tartózkodó Rákosinak: „*A munkabíró német lakosság elszállítására vonatkozó akció, sajnos, nem járt azzal a hatással, amivel kellett volna járnia. Ugyanis a végrehajtásban megint olyan szerencsétlen peregibek [túlhajtások – B. Z.] voltak, hogy az eredmény: pánik a magyarok közt is, még a tisztességes, hozzánk közel álló elemek is (mint pl. Sántha alelnök, sőt maga Erdei is) [Sánta Kálmán az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnöke, Erdei Ferenc az Ideiglenes Nemzeti Kormány kriptokommunista³⁹ belügyminisztere – B. Z.] megvadultak, arról beszélnek, hogy ez ugyanaz, mint amit Hitler csinált a zsidókkal stb. [...]*

³⁸ A moszkvai tárgyalások során alakították ki – főként Sztálin instrukciói alapján – az Ideiglenes Nemzeti Kormányba bekerülő pártok listáját és kormányon belüli arányát, valamint meghatározták a pártonkívüli miniszterek és a miniszterelnök személyét stb. (Korom Mihály: *Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányja és a fegyverszünet 1944–1945*. Akadémia, Budapest, 1981. 308–350.)

³⁹ Kriptokommunista = rejtett kommunista, vagyis olyan személy, aki titokban a kommunista párt tagja, de a külvilág felé egy másik párt tagja. A Magyar Kommunista Párt ilyen, más pártokba beépített emberek segítségével is felhasználva bomlasztotta szét a konkurens pártokat és szerezte meg a kizárólagos hatalmat. Erdei Ferenc kifelé a Nemzeti Parasztpárt alelnöke volt, titokban és elsősorban pedig a Magyar Kommunista Párt tagja. (Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*. Századvég, Budapest, 1994. 13.)

Azonkívül mindenki sérelmezi, vagy kimondva, vagy titokban, hogy az oroszok ezt a kormány tudta nélkül, előzetes megállapodás nélkül csinálták. (Mezsdú námi: [Magunk között mondva – B. Z.] még mi se tudtunk róla előre.) Szóval, a dolog visszafelé sült el.

Most próbáljuk korrigálni azt, amit lehet. A kormány most 10 tanácsadó megbízottat küldött az oroszokkal való megállapodás értelmében a helyszínre, akikkel együtt fogják megállapítani, kit kell németnek tekinteni, kit nem.”⁴⁰

A magyar kormány létrejötte után azonnal szót emelt a polgári lakosság elhurcolása és fogságba vitele ellen a szovjet kormánynál. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke, Miklós Béla 1944. december 26-án, majd többször is panaszt tett emiatt a szovjet kormánynál. Végül az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a magyarországi kommunisták megnyugtatóra a szovjetek – legalábbis papíron – beleegyeztek abba, hogy a magyar kormány 10 tanácsadó megbízottat küldjön a deportálásokat végző NKVD parancsnokságokhoz, hogy mentesítsék az igénybevétel alól azokat, „*akikre vonatkozóan [...] megállapítják és igazolják, hogy német nevük ellenére magyaroknak tekintendők.*”⁴¹ Erdei Ferenc belügyminiszter 1945. január 5-i rendelete alapján a következőket kellett mentesíteni a „munkaszolgálat” alól: a nem német nemzetiségűeket; azokat, akik nem német anyanyelvűek és nem voltak a tagjai a Volksbundnak és más fasiszta szervezeteknek; azokat, akik náciellenes, hazafias vagy baloldali mozgalmakban vettek részt; azokat, akik olyan magyar kulturális vagy társadalmi tevékenységet fejtettek ki, amellyel „nyilvánvalóan” bebizonyították magyarságukat, vagy akik német nevűek, de zsidók.⁴² Erdei Ferenc belügyminiszter mentesítő kísérlete szinte semmilyen hatással nem volt a deportálásokra, amint az a már említett, Elekjárás főszolgabírójának jelentéséből is kiderült.

A magyar kormány sorozatos hivatalos megkereséseire, kérelmeire a szovjet fegyveres és politikai szervek többnyire tagadólag, csodálkozva, ígéretve, esetleg csak késedelmesen, konkrét intézkedések felvállalása nélkül általánosságban vagy egyáltalán nem válaszoltak. Még a Magyar Kommunista Párt főtitkára, Rákosi Mátyás sem igen tudott segíteni a németként elhurcolt elvtársain, ahogy kiderül ez a bolgár kommunista párt főtitkárának, Georgi Dimitrovnak írt egyik leveléből: „*sok jó elvtársat, mint németet elvittek, akiket csak ritkán tudunk kiszabadítani.*”⁴³

Az internáltak a hadifoglyokkal összekeverve, együtt érkeztek haza többnyire 1947–1949 között.

⁴⁰ Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Századvég, Budapest, 1994. 35–36.

⁴¹ Zielbauer György: *A magyarországi németiség nehéz évtizede.* Szombathely, 1990. 35.

⁴² Zielbauer György: *A magyarországi németiség nehéz évtizede.* Szombathely, 1990. 35.

⁴³ Pünkösti Árpád: *Rákosi a hatalomért 1945–1948.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992. 77.

A német származásúakat bár a fogságba vetésükkor semmivel sem vádolták meg őket, mégis sokuk házát, gazdaságát már akkor kifosztották. Amikor pedig hazatértek – közülük a legtöbben az egész további életükre kihatással lévő betegségben szenvedve –, sokuknak már nem volt otthona, földönfutókká váltak, egész vagyonukat elkobozták és még fedél sem maradt a fejük fölött. Mások pedig alig, hogy hazatértek, már vitték őket ki a családjukkal együtt Németországba. Voltak, akik már a családjukat sem találták, mert őket már kitelepítették Németországba. Másokat pedig már egyenesen Németország szovjet zónájába vittek, mondván, hogy a családjuk is ott van, holott sok esetben ez nem is volt igaz.

Azok, akik Magyarországon vagy Romániában éltek e megpróbáltatások után, azt kellett tapasztalniuk, hogy a háború utáni magyar és román törvények is jogfosztottakként kezelték őket. A velük történt jogtalanságról hallgatniuk kellett, s a kommunista rezsimék még a történelmi emlékezetből is igyekeztek a kényszermunkára deportálások nyomait eltüntetni. E célból hozta létre Romániában az Országos Rendőrfelügyelőség és az Állambiztonsági Rendőrség a 43382. számú, 1945. június 29-én kelt rendeletét, amelynek lényege így szólt: „Sok német kisebbségi kért igazolást arról, hogy egyes hozzátartozóik össze lettek gyűjtve és át lettek adva a szovjet szerveknek, [...] ilyen igazolások, bizonyítványok kiállítása tilos.”⁴⁴

A Kelet-Közép- és Délkelet-Európát érintő 1944. december 22. és 1945. február 2. között lezajlott deportálások eredményéről az NKVD-s tábornoki trojka – Apollonov, Gorbatyjuk és Szladkjevics – 1945. február 2-én lefolytatott telefonbeszélgetésben számolt be az NKVD vezetőjének. A jelentés szerint az érintett országokból összesen 124 542 főt internáltak, vagyis őrizetbe vettek és a gyűjtőtáborokba kísérték. Közülük azonban 12 190 főt különböző okokból, betegség, előrehaladott terhesség, más nemzetiség (főként szláv) stb. elengedtek. Így a jelentés szerint végül 112 480 főt indítottak útnak a szovjetunióbeli internálótáborokba, köztük Romániából 69 332 főt, Magyarországról 31 923 főt, Jugoszláviából 10 935 főt, Csehszlovákiából 215 főt, Bulgáriából 75 főt.⁴⁵ A jelentésben a Magyarországon internáltak száma 32 973 fő, míg a közülük a Szovjetunióba deportáltak száma 31 923 fő⁴⁶ (20 989 férfi és 10 934 nő), 19 564 főt (13 921 férfit és 5643 nőt) a 2. Ukrán Front, míg 12 359 főt (7068 férfit és 5291 nőt) a 3. Ukrán Front területéről hurcoltak el a szovjet dokumentumok szerint.⁴⁷

⁴⁴ Boros Ernő: „Volt minékünk jó éltünk, van most nekünk jaj”. 1945–1949: a szatmári svábok deportálástörténete I–II. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. I. kötet 48.

⁴⁵ Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. CEU Press, Budapest – New York, 2004. 259–260.

⁴⁶ Az összegyűjtöttek közül 1050 főt (450 férfi és 600 nő) mentesítettek. Így lett a számuk 31 923 fő – a szovjet dokumentumok szerint.

⁴⁷ Varga Éva Mária: *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében*. Russica Pannonica, Budapest, 2009. 153–154.

A belügyi népbiztos, Lavrentyij Berija 1945. február 22-i jelentésében számolt be az ÁVB 1944. december 16-i határozatának a végrehajtásáról a Legfelsőbb Tanács Elnökségének írott levelében. A jelentésben a fentiekén kívül kitért arra is, hogy az „akcióban” a helyi hatóságokon kívül 10 443 NKVD-s tiszt és katona, 664 különleges beosztású – többnyire NKGB-s – tiszt és a katonai hírszerzés-kémelhárítás, a SZMERS 800 tagja vett részt. A „mozgósítottak” Szovjetunióba szállítására 103 vasúti szerelvényt, 5677 vagonot vettek igénybe.⁴⁸ A belügyi népbiztos jelentésében kitüntetések is javasolt az NKVD-s tisztek és katonák számára, mert „*sikeresen végrehajtották a különleges kormány megbízást*”.⁴⁹

Ugyanakkor, ha belegondolunk, hogy az eredetileg felmért 551 049 munkaképes korú német helyett, „csak” 112 480 főt indítottak útnak szovjetunióbeli kényszer-munkára a kelet-közép- és délkelet-európai térségből, akkor kérdésessé válik, hogy miért is járt volna dicséret az NKVD-s tiszteknek és katonáknak, hiszen a „mozgósítottak” létszáma messze elmaradt a lehetőségektől – igaz a korhatárt szűkebbre szabták az előzetes felmérésben szereplőnél, de még ezzel sem magyarázható a két létszám közötti hatalmas eltérés.

A kommunista dokumentumokkal szemben a korábbi tapasztalatok alapján szkeptikussá vált kutatóban felmerül a kétely, hogy a szovjet dokumentumokban szereplő számok nem teljesekek, hanem csak részei a teljes igazságnak. Ahogy maga Sztálin is mondta: „**Ugyan ki bízhat meg kizárólag az írott dokumentumokban a javíthatatlan bürokratakon kívül? Legfeljebb a levéltári patkányok!**”⁵⁰

A szovjet adatok teljességét és valóságértékét a már említett, és a következő ellentmondások, valamint „furcsaságok” is megkérdőjelezzik. Először is, míg a Sztálin által 1944. december 16-án aláírt 7161. számú határozat 6. pontja kimondta, hogy „**Valamennyi németet a Donyeci-szénmedence szénbányászatának és a Dél vaskohászatának helyreállítási munkálataira kell irányítani**”, mégis a végrehajtásnál a szállítmányok egy részét az Európát Ázsiától elválasztó hegységekbe, az Uralba,⁵¹ vagy éppen a Kaukázusba küldték.⁵²

⁴⁸ Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. CEU Press, Budapest – New York, 2004. 249., 254.

⁴⁹ Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. CEU Press, Budapest – New York, 2004. 259.

⁵⁰ Werth, Nicolas: *A Szovjetunió, avagy a terror uralma. Deportálás, Gulag, éhínségek*. Rubicon, 2001/4–5. 20.

⁵¹ Dupka György: *A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946*. Doktori (PhD) értekezés. PPKE BTK, Budapest, 2014. 104.

⁵² Bognár Zalán (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”. *Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955*. Magyarországi Németek Pécs – Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009. 103–104.

Másodszor, ha a jelentésekben szereplő 112 480 útnak indított deportált számát elosztjuk a szállításukra felhasznált szerelvények számával, akkor rendkívül alacsony szám: csak 1092 fő esik egy vasúti szerelvényre, holott minimum 1500, de inkább ennél is több embert szállítottak általában egy szerelvényen. Ha a **112 480 főt** az **5677 vagon** számával osztjuk, akkor is irreálisan, mondhatni valótlanul alacsony szám: nem egészen 20 fő jön ki vagononként. Még akkor is irreálisan alacsony, és a visszaemlékezők túlnyomó többsége által elmondottaknál messze kevesebb a vagononkénti létszám, ha szerelvényenként 3 vagon, az őrség, az ételmezés és az egészségügy számára elkülönítünk, vagyis összesen 309 vagonnal kevesebbel számolunk, az eredmény vagononként akkor is csak 21 fő, a visszaemlékezésekben leginkább szereplő 40, s az orosz történész, Polian munkájában szereplő 40-45 fővel szemben.⁵³ Tehát a valóságos létszám felét kapjuk!

Ezért a jelentés szerinti 31 923 deportált magyar számának a kétszeresét kell vennünk, hogy valóságos létszámot kapjunk, ami 63 846 „mobilizált” magyart jelent. Hasonló eredményre jutottak a kérdéskör avatott magyarországi kutatói is. Füzes Miklós 55-60 ezer,⁵⁴ míg Zielbauer György 60-65 ezer fő körülre teszik a trianoni Magyarország területéről németként elhurcoltak számát.⁵⁵ A fentiekből következően, a fellelt szovjet jelentésben lévő, az ÁVB 7161. sz. határozata alapján elhurcolt 112 480 főnek is legalább a kétszeresét kell vennünk, vagyis a Kelet-Közép- és Délkelet-Európából német származás okán elhurcoltak száma 224 960 fő. (Azért legalább a kétszeresét, mert ha szovjet típusú vagonok szerepeltek a jelentésben, akkor már ennek az adatnak a négyszeresével kellene számolnunk. Ugyanakkor a magyar kutatók adatai is a szovjet jelentésben szereplő adat kétszeresét valószínűsítették, annak ismerete nélkül.)

A deportálások következtében meghaltak számát egzakt módon, teljes pontossággal nem lehet meghatározni, mint ahogy az elhurcoltak pontos számát sem. De arra van lehetőségünk, hogy a rendelkezésünkre álló információk alapján legalább az elhurcoltakhoz képest az arányukat meghatározzuk. S hogy az utóbbi időben az orosz levéltárakból előkerült mennyire nem megbízhatóak, azt a már korábban említett példákon túl abból is adódik, hogy amikor és akikről adatlapokat vettek fel, akkor az azt kitöltő belügyisek a „nemzetisége” rubrikát nem egyféle-képpen értelmezve töltötték ki, illetve a tolmácsolás során is történtek félreértések, így a rubrikába hol az anyanyelv, hol a nemzetiség, hol pedig az állampolgárság került. Ezekon kívül a háború előtti és alatti területi változások, visszacsatolások is bonyolították e helyzetet. Ráadásul voltak, akik a gyorsabb szabadulás reményében,

⁵³ Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. CEU Press, Budapest – New York, 2004. 256.

⁵⁴ Füzes Miklós: *Modern Rabszolgaság. „Malenkij robot”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboraiiban*. Budapest, 1990. 39.

⁵⁵ Zielbauer György: *A magyarországi németiség nehéz évtizede*. Szombathely, 1990. 30.

a szovjetekhez átállt vagy azok szövetségeseinek tekintett nemzetek tagjainak vallották magukat, például románoknak, ruténnek vagy szlováknak.

S még egy adalék ahhoz, hogy mennyire megbízható volt az adatfelvétel, illetve, hogy mennyire volt „fontos” az emberi élet, főként egy lágerrabé a Szovjetunióban. Csak egy internáltat hadd idézzek: *„Hát ott is haltak meg az emberek éjjelenként. Állandó jelleggel. Reggel jött az ő, kérdezte, hogy ki halt meg, és egy gyufás skatulya hátuljára felírta. Hát ezt a skatulyát – de ezt én láttam a saját szememmel – az ő azután eldobta. Hát ennyit ért az emberélet.”*⁵⁶

A GUPVI lágervilágban, főleg 1945–1946-ban nagyon magas volt a halálozás. Ami alapvetően két okból adódott. Egyrészt a Szovjetunióban is éheztek az emberek, sőt, 1946–1947-ben a Szovjetunió lakosai közül több százezren éhen haltak, miközben az ország gabonát exportált Csehszlovákiába, Romániába, Lengyelországba és Bulgáriába. A másik ok, hogy az elhurcoltak az elhurcolás lelki traumája és a szállítás ideje alatti antihigiénés, embertelen viszonyok és az élelmezésnek, a vízellátásnak messze a szükségletek alatti biztosítása miatt a deportáltak már eleve legyengült állapotban, sokan pedig betegen érkeztek a lágerekbe. Ezért több lágerrabben egy-két hetet hagytak a foglyoknak, hogy valamelyest munkára fogható állapotba kerüljenek. A halálozási arányokra vonatkozóan csak két visszaemlékezőt hadd idézzek: *„Az 1029. sz. rodovkai civil internálótáborban levő elhurcolt 800 magyar férfi és nő közül 1945/46-ban 300-an haltak meg.”*⁵⁷ *„A deportált szállítmány végcélja az 1026. számú novijdonbaszi bányász-tábor volt, ahol rövid időn belül több mint 10 000 magyarországi polgári személyt zsúfoltak össze. A foglyokat sem élelemmel, sem ruházattal nem látták el. A járványok és az éhség tömegesen szedték soraikból az áldozatokat. Orvosi ellátás és gyógyszerhiány miatt a halottak létszáma napi 18–20 főre rúgott. Én mint a hullaszállító szekér kocsisa, személyesen vettem részt 4600 sorstársam eltemetésében, akiket húszasával teljesen meztelenül, kutya módra, jeltelen tömegsírokba kapartak el. Jellemző, hogy a táborban csupán a mi kis falunkból elhurcolt [120 – B. Z.] férfiből és nőből 48 halt meg alig 2 év leforgása alatt. A halottak hozzátartozói sem magyar részről, sem szovjet részről mind a mai napig semmiféle hivatalos hatósági értesítést nem kaptak, legfeljebb csak a hazatérő foglyoktól értesülhettek elhurcolt családtagjaik haláláról.”*⁵⁸ Döbbenetek ezek

⁵⁶ Singer Zsuzsa: *A malenkij robot lélektani aspektusból*. In: Bognár Zalán (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”. Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955. Magyarországi Németek Pécs – Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009. 80.

⁵⁷ R. Z. *deportált közlése*. In: Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogolyszolgálat (szerk.): Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. Bad Wörishofen, 1950. 47.

⁵⁸ J. K. *polgári deportált írta*. In: Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogolyszolgálat (szerk.): Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. Bad Wörishofen, 1950. 38.

a tények! E magas halálozási arányokat támasztja alá a Minszk közelében lévő 183. sz. tábor Novij Boriszov-i láger parancsnokának az 1945. április 21-i 1/1037. sz., első negyedévi jelentése is: „... A láger két részből áll, amely 11 ezer ember befogadására alkalmas. [...] A láger az első negyedév folyamán nem kapott burgonyát, sem zöldségfélét. Még nagyobb fennakadások vannak a betegek hússal, cukorral és tejtermékkel való ellátásában. [...] A negyedév alatt összesen 3547 fő érkezett, 169 fő távozott, 2262 ember meghalt [kiemelés – B.Z.] [...] A beérkező kontingensek túlnyomó többsége a súlyos hasmenések miatt legyengült, stb. A lágernek nincs megfelelő egészségügyi személyzete és a meglévők többsége is képzetlen. [...] A flekktífusz behurcolása miatt a lágert folyamatosan kell fertőtleníteni. [...] Mivel a láger nem tartozik speciális katonai kórházhoz és nincs rá lehetőség, hogy a betegeket kórházba küldjük, a lágernek nem áll módjában hatékony orvosi ellátásban részesíteni minden súlyos beteget. [...] A negyedév folyamán a terv szerinti 52 500 normanap helyett 36 864-et teljesítettek. Noha a ledolgozott napok számát tekintve nem teljesítették a tervet, az összkitermelés mégis megközelíti a tervezettet.”⁵⁹ Mindazt igazolja ez a jelentés, amit a visszaemlékezők elmondtak: gyenge élelmezés, alultápláltság, az egészségügyi és a higiénés helyzet katasztrofális volta, aminek következtében a fertőző betegségek, a vérhas, valamint a flekk- és a hastífusz fertőzések járványos méreteket öltenek, s a legyengült, alultáplált foglyok tömegesen halnak meg. Ráadásul, a jelentésből kiderül, hogy a foglyokat halálra dolgoztatták. Ugyanis a jelentés végéből kiderül, hogy a tervezett normanapok számát ugyan nem tudták teljesíteni – hiszen egy ember egy napi, általában 8 órás munkája volt 1 normanap és a negyedév végére az eredeti létszám a tömeges halálozások miatt 2262 fővel csökkent – mégis az összkitermelés megközelítette a tervezettet. Ezt pedig csak úgy tudta a lágerparancsnok elérni, hogy a még életben lévőknek kellett a halottak helyett is dolgozniuk, hogy teljesítsék a „mindenható és mindent tudó” kommunista párt vezetői által meghatározott „szent” tervszámokat, vagyis soku-kat a végkimerülésig dolgoztattak!

A dokumentumok és a visszaemlékezések alapján egyértelműen állítható, hogy a nélkülözések, az embertelen, antihigiénias körülmények és a megerőltető kényszermunka következtében a németként deportáltak mintegy 25-30%-a meghalt. Többségük a lágerek környékén, jeltelen tömeg-, ritkábban egyszemélyes sírokban lett elföldelve, míg kisebb részük a ki- vagy a hazafelé vezető vasútvonalak mentén elhantolva alusza örök álmát.

Azonban, azok közül is, akiknek sikerült túlélniük a szovjetunióbeli kényszermunkatáborok gyötrelmeit és hazatértek, nagyon sokan a deportálás idején szerzett betegségeik következtében a hazaérkezést követő egy éven belül elhunytak.

⁵⁹ Dupka György – Korszun, Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1997. 39. A határozat teljes közlése: Varga Éva Mária (főszerk.): *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*. ROSSZPEN – MKTTK, Moszkva – Budapest, 2006. 57.

Összegezve, a II. világháború végével a kelet-közép- és délkelet-európai németekre kegyetlen idők következtek. A Szovjetunió több mint 200 ezer civilt hurcolt el német származás indokával, a kollektív büntetés elve alapján Kelet-Közép- és Délkelet-Európából, akiknek 25-30%-a nem élte túl a megpróbáltatásokat.

A náci Németország és magyarországi segítőitársaik bűneiért a szovjetek az egész németséget büntették. A Szovjetunió a kollektív büntetés alapelveként ugyanazt a náci ideológiából fakadó „faji elvet” és részben ugyanazt a gyakorlatot folytatta a „németek” „malenkij robotra” hurcolásánál, mint amit a nemzeti szocialista Németország alkalmazott a „zsidókkal” szemben a Holokauszt. A deportálások nemzeti szocialista és a szovjet szocialista módszereinek összehasonlításánál hadd idézzük a „malenkij robot” kutatásának alapjait lerakó pécsi történész, Füzes Miklós néhány sorát: *„Mindkét oldalon begyűjtés, vagonírozás [és tegyük hozzá – mindezt többnyire a megszállt és megfélemlített vagy szövetséges, illetve átállt ország hatóságainak a közreműködésével – B. Z.], táborok, munkára kötelezés és végül népiirtás jelentkezik. Utóbbinak csak az eszközei mások. Amott az éheztetés mellett iparszerű tömegmészárlás érvényesült, emitt a kényes munkát a természettel végeztették el.”*⁶⁰ Csak annyit kiegészítésként, – mivel az idézet még a rendszerváltás előtti diktatúrában készült – hogy a szovjeteknél a „kényes munkát”, az emberirtást, nem a természet végezte el. Az emberirtást maga a szovjet szocialista rendszer okozta – a maga értelmetlen, a társadalmi-gazdasági törvényszerűségeknek fittyet hányó, voluntarista, a „mindenható és mindent tudó” párt által meghatározott tervszámok teljesítésének mindenekfelettségén alapuló, az emberi életet semmibe vevő gondolkodásmódja miatt.

A mai napig is alig tudnak az emberek ezekről a borzalmas eseményekről, hiszen a rendszerváltásig tilos volt ezekről beszélni, nemhogy kutatni, de a még élő kevés túlélő is alig, vagy egyáltalán nem mer ezekről beszélni, mert amikor elengedték őket – hivatalosan, mint hadifoglyokat –, akkor azzal fenyegették meg őket, hogy, ha ezekről a dolgokról beszélnek, akkor visszaviszik őket. A túlélők testileg-lelkileg megtörve érkeztek haza, zsigereikben hordozva a félelmet. Megbélyegzetten kellett tovább élniük mindennapjaikat.

Semmi sem indokolhatja, hogy bárkit is származása, anyanyelve, nemzetisége vagy vallása miatt büntessenek!

Dr. Bognár Zalán
történész, egyetemi docens
Károli Gáspár Református Egyetem

⁶⁰ Füzes Miklós: *Modern Rabszolgaság. „Malenkij robot”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboráiban.* Budapest, 1990. 48.